

Volf Šmid

O POETICI I FILOZOFIJI *BELKINOVIH PRIČA*

Šest teza

U *Belkinovim pričama* Puškin ispoljava novatorsku poetiku i, u vezi s njom, svojevrsnu filozofiju života. Potrudicu se da i jednu i drugu skiciram u šest teza.

1. U sovjetskoj nauci o književnosti i ne samo u njoj Belkinov ciklus razmatra se kao početak realizma. Čak i u ruskojezičnoj *Vikipediji* Puškin je kao autor „Belkinovih priča“ nazvan utemeljivačem realizma u ruskoj književnosti. Setimo se da pojam realizam, prema svim ustaljenim definicijama, podrazumeva socijalnu verodostojnost, tipičnost prikazanih dešavanja i odricanje od svega neverovatnog. Ali u takvo određenje pet Puškinovih „bajki“, kako je Puškin nazvao svoje priče, teško da se uklapaju. Na kakvom realizmu je zasnovan, recimo, bajkovito srećan rasplet „Mećave“? I u kojoj je meri tipičan socijalni uspon kćeri staničnog nadzornika? Dunjina sreća bila je za onovremenu stvarnost daleko manje tipična negoli propast svih onih jadnih Liza, Maša i Marfi, koje su, samoubistvom u seoskom jezeru, preplavile masovnu književnost sentimentalizma.

Za Puškina je u svakoj naraciji najvažnija logika sižea, a ona uopšte ne zavisi od mimetičke verodostojnosti. Ako poeta novele zahteva najneverovatnije podudarnosti, Puškin će ih dopustiti. Jedino je bitno da pripovedanje razotkrije nešto skriveno u ponašanju junaka. Verodostojnost karaktera Puškina je važnija od verodostojnosti sižejnih tokova. U interesu neočekivanog preokreta sižea, koji odaje skrivenu crtu u karakteru nekog od junaka, Puškin dozvoljava čak i mešanje natprirodnih sila.

2. Mada *Belkinove priče* ne postavljaju temelje bilo kakvog *realizma*, ipak je moguće govoriti o *realističnosti* u prikazivanju čovečije duše. Svest glavnih likova daleko je složenija nego kod jednodimenzionalnih junaka sentimentalizma. O širini Puškinovih likova svedoče na prvi pogled bezazlene junakinje „Gospođice-seljanke“ i „Mećave“. Prva, Liza ili Betsi, kako je naziva otac-angloman Muromski, spaja u sebi protivurečne karakterne crte. Ona je i gospođica i seljanka. Njene maske i uloge odaju, reklo bi se, nespojive strane njenog kompleksnog bića.

Složeni karakter pažljivi čitalac će otkriti i kod Marje Gavrilovne, druge provincijske gospođice. Aluzije naratora dodeljuju joj različite kulturne uloge. S jedne strane ona je nevina Artemizija, verna udovica Mauzola, kome podiže mauzolej. Doduše, muškarac za kojim tuguje ruska Artemizija nije Vladimir, koji gine u boju s Francuzima, čiju književnost je odveć bukvalno primenio na život. Po svemu sudeći ona pati za svojim nepoznatim i lakomisljenim mužem, Burminom, koji je odmah posle venčanja nestao u vejavici. S druge strane, citat iz Petrarke „se amor non è, gue dunque“ („ovo što ćutim, što je, ako ljubav nije“) približava Marju Gavrilovnu i Lauri, nedostižnoj gospi iz *Kanconijera*. Ali ovaj citat ima i drugu

stranu. Reči iz *Pesmarice* mogu biti shvaćene i kao citat, ali citiran od strane raspusnog Pjetra Aretina, na koga Puškin usvojim delima ne jednom upućuje. Na ovu sekundarnu aluziju ukazao je Vladimir Markovič.¹ Kod Aretina navedeni stih pevaju udvarači dok prolaze pored kuće kurtizane Nane, držeći u rukama džepno izdanje *Kanconijera*. Ova frivolna aluzija dopušta poređenje hladne Marje Gavrilovne s lukavom Nanom, koja se pretvara da je hladna samo da bi podstakla zanimanje udvarača. I u tome ima dosta uspeha: po njenim rečima „kao što vrapci kruže oko žitnog ambara, tako oko (njene) kuće kruže ljubavnici...“

Ma koju sliku stvorio čitalac iz osobina navedenih ženskih prototipova (suzdržane udovice Artemizije, nedostižne gospe Laure i proračunate Nane), karakter Puškinove junakinje ostaje poprilično nejasan i protivurečan. To mnogostrano prostranstvo duše odlikuje i druge junake ciklusa: od Silvija, vraški preciznog strelca koji ubija samo muve, pa do Samsona Virina, u čijoj duši se bore briga za kćer i ljubomora. Presek različitih aluzija pridaje glavnim junacima ovoga ciklusa tako raznorodne crte karaktera, da čitalac njihovu karakterologiju može da doživi kao neshvatljive, zagonetne, kontradiktorne karaktere realnih ljudi. I na to je ukazivao Vladimir Markovič.

3. Realističan je u *Belkinovim pričama* i prikaz govora junaka. Dok se kod Karamzina seljanka izražava u stilu sentimentalnog naratora, u svakoj od pet Belkinovih priča srećemo obrasce autentičnog narodnog jezika, bilo u kolokvijalnom bilo u prostonarodnom obliku. Ali Puškin se zadovoljava ograničenim primerima. Redigujući svoje koncepte, on neretko redukuje ili sasvim uklanja odlike narodnog govora. Takvu minimalizaciju jezičke karakterizacije

¹ Jurij Mihajlovič Lotman nam je za vreme stagnacije pričao (mojoj ženi Irini Borisovnoj i meni) o tada još relativno mladom naučniku Vladimiru M. Markoviču, čija su predavanja, svojom svežinom i smelošću, privlačila veliki broj studenata. Imao sam sreću da se uverim u to, upoznavši se sa njim krajem osamdesetih. Tokom našeg dugogodišnjeg prijateljstva nije bilo teško istrajati u tom uverenju. Profesor Markovič, koji je neosporno bio jedan od vodećih svetskih stručnjaka za istoriju ruske književnosti, tokom poslednjih dvadeset godina dao je značajan doprinos i razvoju teorije književnosti. Odlikovala ga je neobična otvorenost za nove teorijske i metodološke pristupe, sposobnost da im nađe mesto u savremenom naučnom kontekstu i da ih dalje razvija. Izuzetna crta njegovih radova bilo je hirurški precizno mišljenje, skrupuloznost razrade i izlaganja misli. Njegovo mišljenje kao sabesednika i naučnog konsultanta tražilo je mnogo naših kolega. Njegova blistava predavanja i referati ostali su nezaboravni. Bili su izuzetni ne samo u profesionalnom smislu, već i po poštovanju prema publici. Za hamburšku rusistiku je imala veliki značaj prisna saradnja sa Vladimirom Markovičem, koja je premašivala partnerstvo među univerzitetima Sankt Peterburga i Hamburga. Dugi niz godina zajedno smo izdavali *Peterburški zbornik*, posvećen aktuelnim teorijskim pitanjima. Supruga i ja smo izgubili vernog prijatelja. Povezivalo nas je skoro četrdesetogodišnje prijateljstvo, koje je pobedilo mnogo politička i socijalna iskušenja. Zajedno smo preživeli i mnoštvo ličnih nezgoda. Vladimir Markovič nas je uvek osvajao svojom dobrotom, čestitošću, spremnošću da pomogne. Osiroтели smo bez njega. Ispod pera Vladimira Markoviča nije izašlo mnogo radova o Puškinu. I pored toga zauzeo je važno mesto u međunarodnoj puškinistici. Istaknutu ulogu u naučnom životu ne samo Rusije imale su puškinističke konferencije u Puškinovim Gorama, koje je organizovao u saradnji sa „Puškinskim projektom“. Njegovo strpljenje prilikom slušanja referata i uvažavanje svakog govornika – legendarni su. Ne jedanput, kad bi se učesnici malo opustili nakon sesije, Vladimir Markovič je nalazio u sebi snage da referentu zadaje korisna pitanja. „U svakom referatu nalazi se mrvica istine“ govorio je, pravdajući svoje strpljenje. Među najuspelije radove Markoviča spada studija *Belkinove priče i književni kontekst*. Često smo razmatrali pitanja poetike i filozofije Puškina, i to upravo na primeru ovog ciklusa. Zato sam i odlučio da obnovim sećanje na njega ovim izlaganjem.

uočavamo pri nastajanju „Gospođice-seljanke“. Odlučivši da se maskira u seljanku, Jelizaveta Muromska zaključuje da „odlično govori ovdašnji jezik“. U ranijoj redakciji ova rečenica se završavala dijalekatskim „cokanjem“. Ali Puškin je izbacio ovu demonstraciju njenog umeća. Nije ga zanimala stilizacija u okviru skaza. Koristio se svedenim primerima narodske stilizacije, pre svega s komičnim ciljem i da bi književnim klišeima, kojima se rukovode junaci, suprotstavio jednostavnu prozu života.

4. Perspektivizam, karakterističan za realističku poetiku, u Belkinovom ciklusu se javlja tek u začetnom obliku. U ispovesti Samsona Virina o tobožnjoj otmici kćerke, izbor i ocena pojedinosti odgovara tački gledišta oca koji pripoveda, ali ne sasvim dosledno. Na pojedinim mestima pripovedanje izlazi van granica Virinove svesti. Tako je i na, za oca, najosetljivijem mestu, u ključnoj sceni nežnog susreta Dunje sa Minskim. Reakcija oca, svedoka ljubavne sreće kćeri sa navodnim otmičarem, izražena je sledećim uzvikom: „Jadni nadzornik! Nikada mu se kćer nije činila tako lepom; i nehotice joj se divio.“ To više nije indirektni govor Virina. Zar bi otac mogao sebi tako otvoreno da prizna svoja potajna osećanja, pa čak i da ih izgovori pred uzgrednim naratorom? Da li je on uopšte bio kadar za to? Izjava Virina ovde napušta horizont junaka, pa čak i osećajnog naratora. Ironično ponavljanje sentimentalnog epiteta pokazuje ko je u ovoj noveli zapravo jadan.

Kakve zaključke možemo izvući iz ovih opažanja? Mada Puškin odlično vlada sredstvima prelamanja sveta kroz prizmu junaka, on ih upotrebljava veoma suzdržano. Kod njega još nema one dosledne perspektivizacije koja će postati tako svojstvena prozi realizma. Početkom 30-ih godina umetničko mišljenje Puškina ostvaruje se ne toliko kroz sistem tački gledišta, koliko kroz utakmicu sa tuđim književnim stilovima.

5. U *Belkinovim pričama* Puškin stvara pravu malu filozofiju sudbine. Ovde srećemo obilje mikrotekstova, kao što su to poslovice, izreke i semantičke figure. Po pravilu se ovi mikrotekstovi razvijaju u čitave sižee. Takav razvoj govornih klišea stvara utisak da pripovedano dešavanje nije određeno isključivo odlukama junaka, već i *sudbinom, providenjem*. Ova tajna vlast se stalno upliće i u radnju drugih dela. Bez nje je teško objasniti i onaj „čudnovati sticaj okolnosti“, kome se čudi Petar Grinjav u *Kapetanovoj kćeri*, i one nepojamne podudarnosti u *Pikovoj dami*, što zbunjuju istraživače, namerne da objasne radnju ove novele isključivo psihološki.

Sudbina u Belkinovom ciklusu je tajanstvena sila koja, razvijajući svoju magičnu vlast, opravdava nepromišljenu reč junaka na najneočekivaniji način. To se dešava, na primer, sa rečima roditelja Marje Gavrilovne, koji smatraju da „sudenika nećeš konjem zaobići“. Ispada da su roditelji bili u pravu. Njihov kliše se zaista obistinjuje, ali ne za jadnog Vladimira (gubitnika iz neostvarenog sižea), već za bogatog Burmina (koji bez znanja roditelja stupa na scenu, kao pokretač novog sižea).

Oruđe sudbine jesu slučaj i slučajnost, stari zakonodavci žanra novele. Ali u Puškinovim novelama junak se emancipuje od svoje pasivne uloge izvršavanja naloga sudbine. Na taj način slučaj i slučajnost ne odlučuju o svemu. Ovde dotičemo jednu od glavnih ideja implicitne filozofije Puškina. U njegovom svetu sudbina je nesumnjivi faktor motivacionog sistema. Pa ipak, ljudski život ne određuju ni nemilosrdna predodređenost, ni slepi fatum, ni čudi sudbine. Sudbina nudi čoveku slučaj, i čovek treba da ga iskoristi. Toga je svestan Petar Grinjav: „Na pamet mi pade čudna misao: učinilo mi se da providenje, koje me je po

drugi put dovelo Pugačovu, koristi slučaj zarad sprovođenja moje namere.“ Čovek treba da iskoristi ono što su stari Grci zvali *kairos*. To je pogodan trenutak, koji iznenada i nastupa i iščezava.

Takvo tumačenje trenutačne srećne prilike odlikuje, na primer, Burmina, koji, u slabo osvetljenoj crkvi, shvativši koliko je nevesta što čeka ženika lepa, staje sa njom pred oltar. Neko će reći da je to „surova šala“, „nedopustivi bezobrazluk“, kako je Burmin posle sam sebe i krivio. Vezan šaljivim venčanjem, on će nakon mnogo godina, pošto se zaljubi u svoju susedku, doznati da je „ona sa kojom se tako surovo našalio sada jednako surovo osvećena“.

Ovde se nameće pitanje: čime to Burmin na kraju zaslužuje sreću? Burmin je u crkvi iskoristio *kairos*, trenutno i intuitivno spoznavši da mu nevesta odgovara. Kako „odgovara“? Kako je to spoznao u trenu? Ovde imamo motiv „coup de foudre“, ljubavi na prvi pogled, koji Puškin aktivira aluzijama na mnogobrojne pretekstove. Na taj način intertekst postaje sastavni deo sopstvenog teksta. Značajnu ulogu u ovom intertekstualnom vatrometu igra priča Vašingtona Irvinga „Spectre Bridegroom“ iz 1819. godine i vodvilj Nikolaja Hmeljniskog *Суженного конем не объедешь, или Нет худа без добра* iz 1821. godine. Ovim komadom se objašnjava neobjašnjiva naklonost Marje Gavrilovne prema onome koji se sa njom tako surovo našalio. Ni kod Hmeljniskog suženik nije ženik („neopisivo dosadan i tunjav mladić“) već husarski oficir u prolazu, čije se drsko ponašanje toliko dopalo nevesti da je poželela da se uda upravo za tog drznika.

Na taj način stičemo pravo da zaključimo da se sudbina ne odnosi prema ljudima saglasno parametrima naravoučenija, da ga ne nagrađuje zbog hrišćanske vrline i ne kažnjava zbog narušavanja morala. U Puškinovom svetu vrline koje prednjače jesu – domišljatost, pronicljivost, hvatanje *kairosa* i tome odgovarajuće postupanje u sudbonosnom trenutku. Te vrline poseduju svi srećnici Belkinovog ciklusa – grof u „Pucnju“, Burmin, Marja Gavrilovna, Dunja Virina i Jelizaveta Muromska. Nemilosrdno su kažnjeni umna nepokretnost, inercija misli, shematičnost. Žrtve shematičnog mišljenja su gubitnici – Silvio, Samson Virin, Vladimir. Shematičnost pretili odasvuda, ponajpre iz književnosti. Nisu uzalud junaci ciklusa predstavljeni kao čitaoci, i to takvi čitaoci, koji se trude da odveć doslovno prenesu književne sheme u život.

Puškinova kritika uperena je i na samu književnost, na njenu neizbežnu shematičnost, na nužnu fiksaciju živog, migoljavog života, na puko ponavljanje istina koje se odvijaju u njoj. Književnost je doksa, ona, prema definiciji Aristotela, prenosi ono opšteprihvaćeno. Životna istina je pak neponovljiva, nepredvidiva, paradoksalna, tj. postoji samo izvan sheme, izvan svega predvidivog. *Belkinovim pričama* se i gradi upravo takav paradoks – plašljivost romantičarskog osvjetnika, sreća načitanih suđenika što ne ponavljaju naivno književne sheme, već se aktivno koriste njima u ratu polova, povratak Adrijana Prohorova iz carstva mrtvih u život, slepilo staničnog nadzornika, za koga se ispostavilo da nije dobri pastir, već bludni otac.

6. U *Belkinovim pričama* Puškin razvija i svojevrstu filozofiju sreće. U poređenju sa književnim pretekstovima on pokazuje relativnost i sreće srećkovića i nesreće nesrećkovića. Kod Karamzina su junaci ili potpuno srećni ili nesrećni iz dubine duše. Puškin prepliće emocionalna stanja. Dunja plaća za svoju sreću očevom tugom. Ona zna za to i očajava zbog udara koji mu je nanela. O tome svedoče njene suze, koje lije tokom puta u Peterburg,

mada je otišla „svojom voljom“, kako saopštava kočijaš. A to što Dunja posećuje stanicu tek posle smrti oca može se objasniti time da delikatna kći štedi voljenog oca, čiju patnju ne umanjuje njezina sreća.

Nesreća gubitnika se ne zasniva na hiru sudbine, već na tome što oni u svojoj navodnoj nesreći ne uspevaju da shvate koliko su, posle svega, imali sreće. Pedantni otmičar Vladimir propada, jer ne shvata da ga je mećava spasla od nesrećnog braka sa preduzimljivom, živahnom Marjom Gavrilovnom. Samson Virin se odaje piću, jer ne može sebi da prizna da je njegova mala koketa, koja ume tako lepo da se ophodi prema gospodi, našla svoju sreću u gradu, dok bi to bilo nemoguće za nju na seoskoj poštanskoj stanici. Zaslepljenost nadzornika – to je ono što sudbina u Puškinovom svetu najstrože kažnjava. Tvrdokorno pridržavanje shema, pa neka su to biblijske parabole, književni sižei ili narodski govorni klišeji, donosi njihovim korisnicima propast. „Mećava“ nas pak uči da se književnim shemama valja poigravati. Sudbina nagrađuje lakomislenost.

U Sankt Peterburgu, aprila 2017. godine

*(Sa ruskog prevela **Draginja Ramadanski**)*